

Милица Вуловић

КОНЗЕРВАТОРСКИ ПРИСТУП ОБНОВИ ГОРЊОГРАДСКИХ БЕДЕМА БЕОГРАДСКОГ ГРАДА

Опште познати назив Београдска тврђава обухвата заштићени споменички комплекс у коме су трагови прасторнице, утврђеног логора Сингидунума, затим изградње у Средњем веку завршио са реконструкцијом у XVIII веку. Међутим, у научној и стручној литератури прехићена су два јасно издвојена поља када су у питању остаци Средњег века и барокна реконструкција која је уследила. Наиме, Београдски град је утврђење и утврђено средњовековно насеље, а Београдска тврђава постаје када старо језгро обухвата нови тип фортификације прилагођен тадашњем начину одбране и када добија искључиво војни карактер. (Пл. I)

Горњоградски бедеми који уоквирју правоугаоно плато Горњи град, пролази су кроз одређене градитељске фазе и ове су измениле њихов првобитни лик. То се догодило и са Северноисточним и Северо-западним бедемом који чине тежиште нашег излагања. Они су део средњовековног Београдског града, настали у време велике изградње XV века и владе деспота Стефана Лазаревића, а за разлику од друге два бедема на југозападној и југоисточној страни (Пл. I) претрпели су далеко мање казнене измене кроз XVII и XVIII век.¹

Ако знамо да се настајање овог споменичког комплекса, посматраног у целини, простире кроз

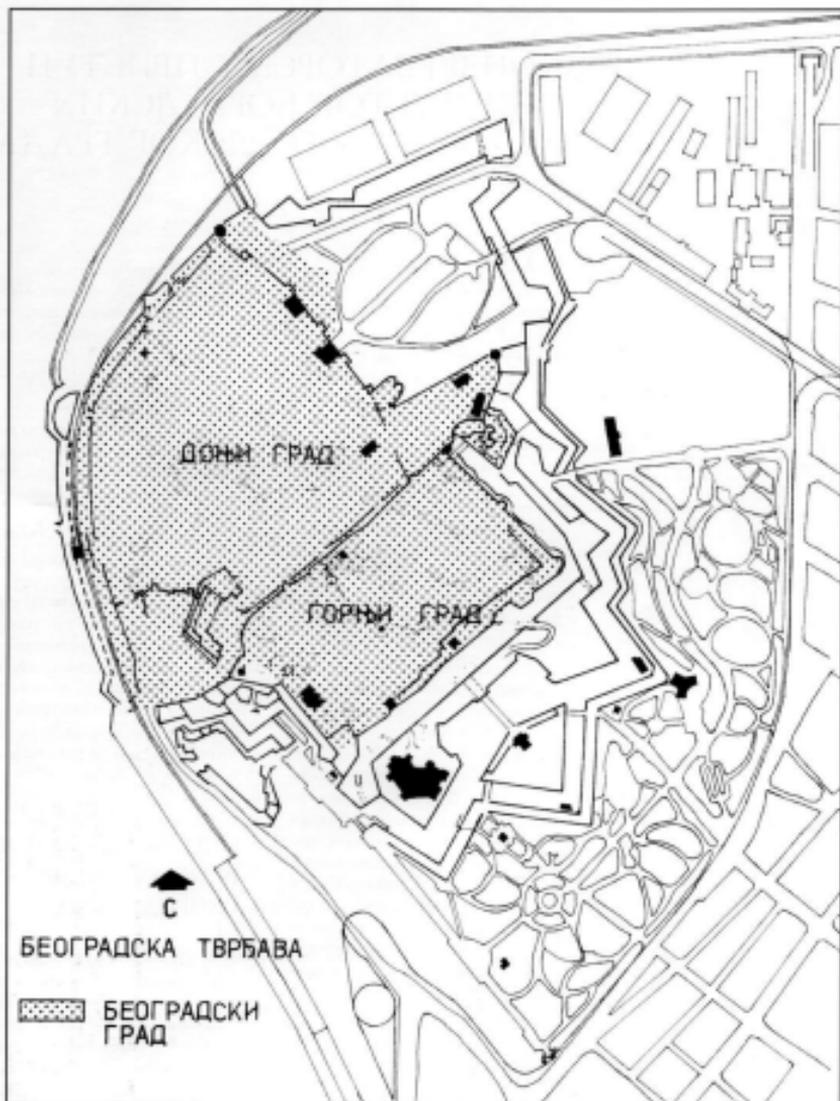
два миленијума, онда је очигледно колико је приступ конзерваторској обнови било ког сегмента изузетно сложен и одговоран посао, као, уосталом, и код других споменика сличног типа.

Наше опредељење, да као пример конзерваторског приступа узмемо два поменути бедема који са северноисточне и северозападне стране носе горњоградски плато, одређено је стицајем низа околности. Овде се сусрећемо са приказом остатака бедема и куле римског каструма у средњовековној ескарпи, настаји или у најнижем слоју вертикалног бедема. Затим сложеност склона бедема где треба помирити различите временске епохе градње биле је веома присутна, а осим тога једино се у овом делу утврђења пружала могућност скоро потпуне реставрације средњовековног профала бедема, па је и тај момент узет у обзир.

ОСТАЦИ УТВРЂЕНОГ РИМСКОГ ЛОГОРА СИНГИДУНУМА

Што се тиче остатака из римског периода градње о њима се до сада писало у више радова, но објављени радови кретали су се у домену археолошких истраживања и постављања ових налаза у простор-

1. М. Поповић, Београдска тврђава, Београд, 1982.

не и временске одnose², а сада их сагледавамо у светлу усвојених и примењених конзерваторских метода при њиховој заштити и презентацији.

Како су остаци каstrума старијег периода градње прво ћемо се остврнути на питања код приступа њиховој конзервацији не држећи се редоследа по коме су радони извођени, јер сматрамо да то није битно.

Покушаји убацирања римског утврђења Сингидуна вршени су у послератном периоду, али су систематска истраживања обављена у оквиру Научно-истраживачког пројекта за Београдску тврђаву.

Каstrум који је имао правоугаону основу простирао се преко Горњег града, затим преко делова Тврђаве из XVIII века прелазећи површину парка Калемегдан. Остаци бедема који се пружао низ Дунавску падину указују на ситутације каstrума у приобале.

У односу на димензије овог римског утврђења остаци који су могли бити презентовани више су него скромни, по свом волумену, и само су наговештај једног важнок и веома плодног градитељског раздобља на овом простору. Њихову димензију треба тражити у томе што нам својим присуством омогућавају да драгоцељно континуитет развоја фортификације.

Под окриљем средњовековног Северноисточнег бедема Горњег града и његове бастеје 2 нађени су делови римске куле и бедема³, када

1

2

2. М. Барловић Хаџи Пешић, Наравној резултате археолошког конзерваторског рада на Београдској тврђави, ГЂ XVIII, 1971, 260. Д. Воковић, Резултати археолошких ископавања на убацирању војног логора у Сингидуна, Службеник XXVI, 1975, 71-83; М. Поповић, Београдска тврђава, одлет. 27-32.

3. М. Вуковић-Вуловић, Конзерваторско-реставраторски радони на Београдској тврђави у периоду 1961-1968. године, Саопштења 8, ЗИСКГБ, Београдска тврђава III, 1970, 29-31.

- 1 Северноисточни бедем Горњег града — остаци каstrума Сингидуна пре конзервације
- 2 Северноисточни бедем Горњег града после конзервације. Остаци бедема и кула каstrума Сингидуна

су радови на конзервацији ескарпе биле у току⁴ (Пл. II, сл. 1, 2). На том месту су се много раније видели трагови неколико квадера који су се битно разликовали од масе зида ескарпе, али је испитивање обнове ескарпе, према пројекту, због тежак приступачности, предвиђено за тренутак када се у току конзерваторских радова подигну скеле у тој зони (сл. 3). Раније анализе⁵ указивале су на обилато коришћене крупних квадера правилне обраде који су уграђивани у лице ескарпе и њихово порекло везано за утврђење Сингидунума. У новонасталој ситуацији када су откривени делови римског утврђења, без икакве дилеме да ли ће ови остаци видни, измењен је пројекат реконструкције ескарпе и бастаје 2. Ускривен је метод приказивања старије градње у ткиву ове која је из мањег периода, а у бастају који у свом корпусу већ има две фазе градње и то из XV и XVII века. (Пл. II)

Дајући поменутом налазима значај који им припада конзерваторска размислања су ишла даље правцем решавања колико и на који начин оставити видне делове бедема и њихове куле. Отвор не би смео да буде великих димензија да не угрози континуитет пружања средњовековне ескарпе као ни облик бастаје, а ипак да буду јасно изоловани остаци бедема и куле каструма.

Према допунском пројекту, по коме су радови изведени, добијена је у ескарпи ниша праматичног облика дужине 9,00 м, висине 4,00 м и дубине 1,30 м. У бастају 2 ниша је дубља и неправилног облика (сл. 2,3). Оваквим решењем добијена је века врста „античког“ пресека

где су поврени међу собом како римски, тако и средњовековни фортификациони елементи о којима ћемо говорити детаљније у оквиру свеска конзерваторског приступа обнови средњовековног бедема.

Налази куле и бедема били су на коти 113,31. Темаљ висок 1,5 м, а зидан у ломљеном камени, док је над њим ред боље обрађених и крупнијих блокова камена, вероватно као подлога за правилно зидани сока који је био видан. Сока је био од једног реда квадера и излазило уопле за 0,15 м, а над њим се задржао само један ред квадера из облоге лица бедема. Испод бастаје 2 највише су изнад темеља и сока три реда камених блокова лица. Највише је у току рада преклесани део стеле датиран у прву половину II века⁶ што је општегледна потврда претпостављеног порекла правилних квадера употребљених на овом споменику.

Камени блокови у лицу бедема правилне су обраде и сиве нисте висине, а дужине им се крећу од 0,55 м до 1,00 м (орис isodotum).

Из техничких разлога дебелина није могла бити испитивана, али смо сматрали да је била иста као код северозападног бедема каструма измерена у сонди код Куле VIII Горњег града и износи 2,30 м.⁷ При зидњу је употребљен пешчар вероватно ташмајдански или из ближе околине Београда. Везивни материјал је био кречни малтер са примесом туђане овеке (*opus stratum*). Спојнице су веома уске што говори о прецизности обраде блокова, а и самог зида. У току конзерваторског поступка на месту

где је био над соком један ред квадера надвиђан су још два и тиме се много добило у изражениости и бољој препознатљивости ове старије архитектуре под млађом ескарпом. Оно што је најбитније, постигнута је тако у горњој зони веза са обновљеном оболом ескарпе. Да није ово учињено морала би се уградити подмака која би носила део ескарпе изнад римских квадера, јер је у питању дужина од 8,00 м. При коначном решењу поменути надвиђани други ред квадера подухвати ескарпу. (сл. 2 и сл. 3)

Наставак бедема каструма под бастајом 2 показивао је да средњовековни немар није доследно пратио трасу затеченог римског бедема. Уочише дубоко под бастајом 2 највише остатке бедема није било ни мало једнакостано оставити видним. Ипак се на томе инсистирао, јер да их нисмо приказали онда остаци куле не би били довољно јасно изравени. Ниша у бастају 2 нарушава делимично њен प्राисторични изглед, али смо сматрали да се то може дозволити, јер постоји бастаја 1 која остаје у свом недираном стању.

У бастају 2 над нишом је уграђена крстато армирана плоча⁸, док су бочне стране нише подидаве у таквој техници какав није употребљавана на овом локалитету, па се тако учева нова интервенција. Склопа је видна дебелина армирано-бетонске плоче да би се избегла погрешка како је ниша неки одбрамбени елемент или слично (сл. 3). Што се тиме највиших остатака куле она је вероватно била квадратне основе и истурена уопле од лица

4. Било је немогуће да истраживања обнови археолошка сонда Г. Марковић – М. Поповић, Археолошки преглед 10, 1968, 168.

5. Арх. С. Качић, Београдска тврђава, Конзерваторска анализа Северозападних бедема Горњег града, Зборник заштите споменика културе, 1965, 165–172.

6. М. Марковић, *Stratification et son territoire. De Description de la Mésie Supérieure vol 2*, Београд 1976, 81.

7. М. Бујинчић-Вуловић, Београдска тврђава, *Сопствена IV Републичког завода за заштиту споменика културе*, Београд 1961, 208.

8. Аутор статичко-конструктивног решења арх. М. Деметријевић, професор Архитектонског факултета у Београду (у даљем тексту арх. М. Деметријевић), М. Поповић, Археолошки преглед 15, 1973, 43 и даље.

бедема. Унутрашња ширина кој је 4,50 м, а зидови су дебљине 1,80 м. За разлику од спољне обраде унутрашње лице је рађено у ситнијем камену и са далеко мањом предиспозицијом (*opus insectum*). Испуне зидова су рађене у тврђуни заштитне кречни малтером који је мешан са тујаном опеком.

Бочни зидови куле су конзервисани уз минималне допуне. Онај који је затварао кулу са источне стране није могао бити обновљен, јер је нестало прикладно продубљивања рова чији је ниво и данас испод темељне зоне куле (Пл. II, сл. 3). Зид куле који је у равни бедема каструма сачуван је у висини од 4,00 м. На њему је извршено блоковање оштећених места.

Обзиром да је завршетак темеља делом налази дашњег нивоа рова, обновљен је зато део ескарпе и настаје у доњој зони тако да је изоловано добијен у конзичкој презентацији „дизор“ облика правоугаоника са дужином страном положеном (сл. 2).

При конзервацији употребљен је беловодски пешчар, а као величини материјал продужио цементни малтер.

У току археолошких истраживања⁹ под Кулом IX (Диздрова кула) откривена је углона кула римског утврђења. Од ње се у правцу Дунавске обале одвајао бедем (сл. 4) и један његов део је конзервиран и истражен на ескарпи, док су остаци куле због техничких немогућности приказивана морале бити затрпани¹⁰.

У конзичкој презентацији примењен је метод да остатак бедема који је био видан у нивоу лица ескарпе изиђе уопале и то у својој горњој зони за 0,65 м, а у доњој 0,15 м. Дебљина бедема је била 0,90 м, с тим што су оба лица грађена крупнијим каменом, а испуна је тврђуни. И овде је употребљен при конзервацији исти грађевински материјал као код раније наведене куле и бедема под ескарпом Северноисточног бедема.

Неупућеном овај налаз тешко да било шта може рећи, за разлику од презентације бедема и куле, али по свом значају заслужује пажњу, јер је дао нови податак о простирњу бедема каструма.

Треће место где је већ у самом приступу заузет став да остану видни делови бедема каструма јесте темељна зона средњовековног Северозападног бедема Горњег града из XV и XVII века (сл. 5).

Они су остаци углавном одвино били познати и објављивани у стручној литератури¹¹. Конзервација је уследила после завршених систематских археолошких ископавања¹².

Остаци римског северозападног бедема констатовани су на дужини од 110,00 м под тзв. Унутрашњим бедемом из XV века на коме лежи бедем надијан из XVIII века.

Могућност да остаци лица бедема каструма остану видни највише се испољила код Куле VIII и то са њене обе стране. У правцу Куле IX одустало се од приказивања у

терену, односно на скривеној шетњици средњовековног тзв. Спољног бедема ика зубца над ескарпом.

Са друге стране Куле VIII на удаљености од 4,40 м преко остатка римског бедема налазили су темељ средњовековног бедема излазећи уопале (сл. 5). То је створило статички проблем, јер је по конзерваторском пројекту требало да се виде остаци римског бедема на дужини од 17,00 м. У осталом делу, у правцу Дефтердарове калнице, римски и средњовековни бедем су споља у истој равни. Даље, на месту где средњовековни бедем прави прелом уопале римски остаци се губе залазећи дубоко под плато Горњег града.

На поменутој дужини од 17,00 м сачувани су од римског бедема темељ и два реда лица од којих је доњи истурен (као и код северноисточног бедема) и припада Солеу. Темељ је на koti 114,82. Све анализе потврђују да је у питању северозападни бедем каструма.

Конзерваторским пројектом за извођење радова на средњовековном Унутрашњем северозападном бедему Горњег града обухваћена је и презентација остатка бедема каструма. У статичком делу пројекта поштован је конзерваторски услов да консолидација и подупирање средњовековних темеља не буду на дужини од 17,00 м видљиви. Синхронно са обномом темеља и лица средњовековног бедема извршено је анкеровање низ бетонских гредеца у зидну масу непосредно изнад горњег реда римских квадера. Ове

9. М. Поповић, *Београдска тврђава*, Д. Војковић, о.д.г.т. 76; Аутор презентације арх. М. Вуловић.

10. Са извесном констатацијом да такође и остаци камене на северној страни каструма из истих радова имену могао остати видан на простору Унутрашњег утврђења, М. Бајковић Хади Пешић, *Унутрашње утврђење Београдског града I*, Каструм Сантијанума, Голубинак град Београд XXXVIII, 1991, 35–53.

11. W. Osterwald, *Neue Ausgrabungen in der Festung Belgrad, Forschungen und Fortschritte*, XXI, 1–6, Чланак припада у *Prähistorische Zeitschrift* XXXII, 1956, М. Вуловић–Вуловић, *Конзерваторско-рестораторски радови...*, о.д.г.т. 5–10; М. Поповић, *Археолошки архиват* 13, 1971, 94 и даље; М. Поповић, *Археолошки архиват* 15, 1973, 90–91; Д. Војковић, *Резултати археолошких ископавања...*, о.д.г.т. 76; М. Поповић, *Београдска тврђава...*, о.д.г.т. 28.

12. Пројекат арх. М. Вуловић, сарадник арх. П. Миловић, аутор статичко-конструктивног решења Арх. М. Деметријевић.

греднице, повезане подваком, премошћувају вешу у којој остају видни делови лица римског бедема.

Што се тиче камених килера који су на неким местима недостајали, њихова је замена, према пројекту, предвиђена, али се у току радова, из више разлога од тога одустало, па су та места споља задржана онеком постављеном наситице и са широм површном окренутом према лицу. У естетском погледу се много изгубило, но како овај пункт није, нити ће бити у склопу главних комуникација на Тврђици, овакав начин презентације, сматрамо, може се толерисати. У датом моменту, кад услови буду дозвољавали, биће могуће урадити нове килере, уз претходно уклањање мозаика.

Када се парковски уређен део Дунавске паливе буде редовно одржавао, па тако и затрљавени део са спољне стране Унутрашњег северозападнoг бедема, а поред римских остатака, моћи ће се сматрати завршеним њихова презентација. Исто важи и за коначну презентацију остатака под ескарпом Куле IX где је такође неопходно још само парковско уређење.

За презентацију конзервираних остатака куле и бедема под ескарпом Северовишњиног бедема Горњег града веома је битно да се код израде пројекта осветљена овом делу посвети пажња и да се сви светлосни ефектини истакне и казначни у њиховим ситима. У непосредној близини морало би бити објашњење шта ови остаци под ескарпом значе и то у облику инфографикне или табле са текстом, цртежом и сл., али на неки други пригодан и добро осмишљен начин. За

остатке под ескарпом Куле IX и Северозападнoг бедема посебно осветљење није предвиђено.

ГОРЊОГРАДСКО УТВРЂЕЊЕ У СКЛОПУ БЕОГРАДСКОГ ГРАДА

У свим овим сазнањима којима данас располажемо, а односе се на средњовековно утврђење и утврђење насеља Београдски град, поред осталих, светлосним су и резултати дугогодишњих конзерваторских истраживања која су претходила изради пројеката, а понекад су пратила и само извођење конзерваторско-реставраторских радова.

На заштићеном комплексу Београдске тврђаве сачувани остаци одбрамбене архитектуре некадашњег Београдског града заступљени су далеко мање у односу на фортификацију која је резултат бројних и обимних каснијих реконструкција. Сем тога они су, очигледно, са гледишта очуваности, у много лошијем стању. Можемо са жељењем констатовати да ниједан део Града није остао комплетан у свом првобитном стању.

Горњи град (Пл. D) као просторну целину у оквиру средњовековног Београдског града учествују његови очевидци, а посебно Константин Фиљосов¹³. Од њих истовремено добијамо и основне карактеристике утврђења, односно податке о томе да су били двојни бедеми тј. унутрашњи глани бедеми који су имали са своје спољне стране ниже бедеме са ескарпима као и дубоко савијене ровове као заштиту. По Константинову један од

„Седам врхова“ био би Горњи град, а у даљем тексту назива га и „великим горњим градом“. Описује „дрвокоје препиридне изван двојних стена“, односно бедеме и ровове.

У скоро свим описима Београдског града како пре, тако и после великих реконструкција није тешко осетити када се говори о Горњем граду. Његов опис се увек намећује што се може тумачити његовом изванредном просторном диспозицијом, а и функционално никад није био подређен, па је зато такође скоро увек присутан када се говори о Београдском утврђењу. Када су у питању бројне гравиуре, изгледи било са које стране рађени, Горњи град увек изравао доминира.

Резимирањем свих података, закључно са овим добијеним при археолошким истраживањима, настањак овијих бедема Горњег града верује се, како је већ речено, у време изузетне градитељске активности¹⁴, с почетка XV века, када Београд под деспотом Стефаном Лазаревићем постаје српска престоница.

У односу на комплекс Београдског града горњоградско утврђење се најбоље очувало. Правоугаоне је облика и трасе његових овијих бедема нису касније много мењале.

Према конзерваторским анализима постојећег стања и на бази археолошких истраживања, а после израђене реституције стања бедема Горњег града 1427. године, идејним пројектом презентације¹⁵ дата је база на којој су затим настали појединачни пројекти за извођење конзерваторско-реставраторских радова.

13. Старе српске војноградње XV-XVII век, СКЗ 265, Београд, 1936, 83–85.

14. J. Калаш Миљковић, Београд у Средњем веку, СКЗ, Београд, 1967, 95–100.

15. Реституције су извођене 1982. године у делу М. Павловић, Београдска тврђава, 76–77. Аутор најбог пројекта арх. М. Вуковић, сарадник арх. С. Иванчић.

3

4

СЕВЕРОИСТОЧНИ БЕДЕМ ГОРЊЕГ ГРАДА

У склопу горноградских бедема из XV века, Североисточни, Југоисточни и Југозападни имали су карактеристичан профил у коме доминира главни олућани бедем са шетном стазом иза зубаца и пешним проширењем у облику дрвене галерије. Испред овог главног, са спољне стране је прво скривени пут широк око 2,00 до 3,00 м, а затим нижи бедем такође са зупцима. Сви поменути бедеми имали су своје куле и по једну капију. Североисточни је имао и две бастаје, а које су обликоване избаричањем узлоге спољашњег нижег бедема ескарпе (Пла. I и II)

Што се тиче димензија, Североисточни главни бедем има средњу висину од 7,00 м не рачунајући луци, а ширину му је 2,10 м. Нижи бедем је укупне висине 2,3 м, а просечна висина ескарпе је 9,00 м, док јој је дебелина око 0,80 м.

Зидане је црвено у пртеасном камени пешчару, а ваздух је тр-

панаци. Осека је ређе употребљавана. Користићен је као већини материјала непањени креч што је уобичајено за време настанка бедема.

У XVII веку, уследом бодом одбраном, настало је зидно платво као ојачање са спољне стране. Оно је легло на спољни нижи олућани зид и покрило скривени пут иза ових зубаца прислонивши се уз спољно лице главног бедема (Пла. II, са. 3).

После радова на обнови ескарпе¹⁶ (са. 3 и са. 6) предвиђена је конзервација главног бедема коме се могло прићи само са горноградског платоа (Пла. II, са. 7). Овакв конзерваторски приступ базира на данашњу вредности не само бедему који је старији, већ је у односу на доцнани бедем из XVII века био и далеко оштећенији.

Бедем из XVII века обухваћен је пројектом за цео овај одбрамбени потез¹⁷. На њему се осим савршена оштећења усуди метод наглашавања заједаних зубаца, који се делимично виде у спољном лиму (са. 1 и са. 2).

Без сваке сумње, уклањање овог бедема омогућило би исказивање првобитне стања и трајање средњовековног профила, али конзерваторски приступ је био руковођен поштовањем приврзана по коме је додатни бедем имао своје право постојања без обзира што целом потезу даје тежак и главозаби изглед. Настао је у одређеном тренутку из функционалних разлога тако да није смео бити уклоњен, јер би се тиме прекинуо континуитет настајања овог одбрамбеног појаса.

3 Североисточни бедем Горњег града – спољашњи поглед у делу где су привезани остаци каструма Сингидуна

4 Конзервирани остаци бедема каструма Сингидуна под Дворском кулом

16. М. Вујковић-Вуловић, Конзерваторски радови..., са. 49–51.

17. Пројекат арх. М. Вуловић, сарадници арх. С. Иванковић и М. Иванковић, техн. Руководилац изражавања М. Поповић.

Када су завршени истраживачки радови на бедему¹⁸, његовом кулама и Деспотовој капији и израђен пројекат за извођење радова¹⁹, обновљена је, делом дужином, облога зидног платна према Горњег граду, а на више места и зидна маса. Реконструисане су том приликом и три стрелице у бедему (сл. 7).

Зидане облоге је прешено по узору на технику применјену код сачуваних делова. Користићен је пешчар из мајдана код Белаше под Космајем. Истраживање зарушених унутрашње масе бедема уместо трпањцем рађено је у „лишар“ бетоном.

Конзерваторски приступ на који желимо да обратимо пажњу тице се усвајања висине реконструисаног бедема. За разлику од већ употребљених метода да се круна обликује као жвак изломљена линија да се при свом рушењу бедем задржао, ове је та линија заравњана и у благој косини, јер се са реконструкцијом нишло до шетнице (сл. 7). Ниво шетнице констатован је код Деспотове капије. Испод не нађена су лежњига предња које су носиле дрвену галерију чија је функција била да се шетница прошири ради лакшег комуницирања²⁰. Код Куле X откривени су током радова остаци шетнице која је нешто нижа, по вероватно је од осталих делова бедема не дала дужи археолошки период настава.

Зупци су реконструисани у потпуности на делу бедема између Деспотове капије и Дигареве куле, јер овде није дозидан бедем у XVII веку. Обновљени су на Деспотовој капији и Дигарској кули, а обнова је предвиђена и на бастаји 1 и 2 (Пл. II, сл. 6). Са друге стране

5 Конзервирани остаци бедема каструма Сингидунома под Северозападним бедемом Горњег града

5

Капије зупци су само наглашени јер би његовом обном довели бедем у стање какво никад није било. Наравно, када је дозидан спољни бедем зупци су били порушени. Димензије зубаца добијене су мерењем зачиданих зубаца спољног бедема и утопљених у поменути мађи бедем из XVII века. Устојене димензије су следеће: дужина 2,50 м, висина 2,20 м, ширина 0,60 м. Размази међу зупцима су 0,80 м, а пармет висине 0,60 м. Зупци имају заокрен горњи завршетак. У сваком другом, уз незначна одступања, код зубаца Северноисточне бедема била су отвори у средини зубаца, па су ритички израђени отвори и на овом реконструисаном потезу. То су заправо заокрене стрелице одогао премошћене дрвеним предњима (сл. 7).

На Кули X извршени су конзерваторски радови на сачећеном унутрашњем лицу њених зидова, као и на ницама ојачаним кружним

квадерима. У недостатку података Кула је и мало надзидана, тек толико да би се нагласила у силуети бедема, што је један од већ познатих метода презентације (Пл. II).

Ниво терена уз бедем је обликован на начин какав је био у Средњем веку, а даље се повезује са данашњим нивоом Горњег града.

СЕВЕРОЗАПАДНИ БЕДЕМ ГОРЊЕГ ГРАДА

За разлику од осталих бедема Горњег града насталих у XV веку, Северозападни бедем није имао заокрену ескарпу и ров, а и ширина му је била мања – 1,90 м, што тумачимо његовим положајем, односно постојањем природне одбране – стране Дунавске падине²¹ (Пл. I, II). Као што знамо, и он је као и Северноисточни, довелек пратио трасу окованих бедема римског каструма.

18. М. Поповић, Београдска тврђава... on dir. 75–78.

19. Пројекат арх. М. Вуловић, сарадник арх. С. Илићковић.

20. Истраживања обимна М. Поповић и М. Вуловић.

21. М. Поповић, Београдска тврђава... on dir. 68.

6

6 Дилдаровска кула и Деспотова капија – спољашњи изглед после конзерваторско-реставраторских радова

Главни бедем је имао предњу линију одбране, односно спољашњи бедем са зупцима и вертикалним лицем само у делу од утаке Куле IX до Куле VIII (Пл. II). У другом делу нађен је спољни бедем који вероватно никад није дефинитивно завршен²².

Пре израде пројекта²³, кроз сагледавање бедема у целини, разрешена је дилема да ли применити исту методу конзервације затеченог стања на целом потезу и одлучено је да то није неопходно. У сектору од Куле VIII према Дефтердаровој капији поштовано је стање из времена реконструкције XVII века. Ту су према пројекту извршени конзерваторски радови на

лазу бедема који је у XVII веку, како је већ поменуто, легао на остатке из XV века. Оба су била доста општејезика, као и хоризонтални камени венци. Обновљена је и зона изнад венца завршена венцем од настанице постављених опека (XVIII век).

Друга метода и то реставрација применета је само у сектору између Куле VIII и Куле IX.

Шта је претходило одлуци да сектор између Куле VIII и Куле IX буде потпуно реконструисан?

Пошли смо прво од кратког описа затеченог стања (сл. 8). На дужини од око 40,00 м бедем је влазио изнад нивоа терена Горњег града за 0,30 до 0,50 м²⁴. Спољна ви-

шина била је око 3,00 м. Спољни бедем, ту отворен при археолошким ископавањима био је у веома лошем стању, али је пружио и основне податке о свом бившем изгледу²⁵.

Скоро потпуна немогућност да се на простору данашње Тарџаве сагледа бар парцијално нег средњовековни профил навела је пројектанта да свој размишљана усмери ка истраживању услова који би пружили прилику да се овом споменику врате елементи типични за систем одбране у Средњем веку и да се они искажу на начин много уочљивији него што је то постигнуто обном зубара на Северноисточном бедему.

Услови су се стекли у сектору између Куле VIII и Куле IX Горњег града. Први од услова био је тај што реставрација није захтевала рушење млађих остатака бедема, а технички подаци су били довољни да се избегну веће и недозвољене импровизације. Осим тога коришћен је и систем упоредних анализа и добијана података путем аналогја. (Пл. II, сл 7, 8)

Чињеница је да поменути сектор бедема припада линији са које се изједно са платом код споменика „Победнику“ пружају највећим нивоима са Тарџаве. Међутим, у питању је само 40,00 метара дужине која је занемарљива у односу на дужину видикоња у целини, а са друге стране ово је једини део где се Тарџави могао вратити изглед средњовековни профил кроз реставрацију двоструког бедема, па је то представљало први изазов за пројектанта. Осим тога, постојале су изузетне околности које су имале у прилог првој обнови, а то су пре

22. Ибид.

23. Аутор пројекта арх. М. Пуловић, сарадници арх. С. Иванковић, арх. С. Мијасковић, М. Иванковић теџи. и В. Мотић теџи.

24. Висина је била око 4,00 м на месту приликом датирања просторјама сутерена Дилдарово куле (Кула IX).

25. М. Поповић, *Београдска тарџава*... оп.цит. 75.

7

sveta izvanredni rezultati arheoloških iskopavanja, izrađena pomenuta restitucija stana utvrđena Gorьnog grada u XV veku i idući projekat obnove i prezentacije svih okvirnih gorьogradskih bedema. Bili su veoma dragoceni tehnički podaci dobijeni sa Severozapadnog bedema sa kojim je ovaj Severoistočni bedem povezan i prostorno i vremenski nastanka.

Ne bismo se zadržavali na svim ovim prethodnim složenim i brojnim intervencijama koje su po projektu prethodnje restauracije bedema. Prešli bismo odmah na ključne detalje koji su osnov za obnovu srednjovekovnog profila (Pl. II). Pre svega problem je bio kod utvrđivanja visine glavnog i spolnog bedema, a zatim određivanje dimenzija zubača i njihovog oblika i rastojanja. Visine su dobijene komparativnim metodom iz odnosa između visine i debljine Severoistočnog bedema, a i prema najni-

žnjoj visini dela glavnog bedema koja se očuvala kod Kule VIII. Što se zubača tiče ponovljeni su oblik i dimenzije zasidanih zubača na Severoistočnom bedemu. I ovdje su u zidovima postavljene namjerno strahinje kakve se mogu zorniti na Severoistočnom bedemu (sl. 7).

Kako je Severozapadni bedem uži od Severoistočnog njegov projektovan i sazdan visina je 5,00 m do šetavnice iza zubača mereno od prvobitnog nivoa uz bedem na gorьogradskom nivou. Kada se, po projektu, spusti nivo terena uz bedem na onaj iz vremena nastanka bedema, doći će do punog izražaja obnova bedema, jer će se vratiti njegov nekadašnji poluzen (Pl. II, sl. 7).

Vjerovatno da je i ovdje bilo proširenje šetavnice iza zubača na bedemu, kakvo je nađeno kod Severoistočnog bedema. Zato su ostavljene otvore za lakšnje grednice koje su nosile drvenu galeriju.

7. Dugderska kula, Dvostolna kapija i delovi Severoistočnog i Severozapadnog bedema Gorьnog grada – izgled sa Gorьogradskog platoa posle konzervatorsko-restauratorskih radova

8

8 Džindžirka кула, Деспотовина капија и делови Северноисточне и Северозападне бедеме Горњег града пре обнове

Према статичком пројекту²⁶ постављени су у масу затезеног бедема армирано-бетонски сервлади који су обузавали и Кулу VIII која је била такође неопходна консолидација. Надвиђање ове куле извршено је ради њеног издвајања из бедема и наглашавања у силуети. Понављен је метод применен код Куле X, али овде у већем обиму.

Техника зидања, употреба и обрада камена, његова боја и структура, сви ти елементи били су условљени да опонашају оне који су примењивани у време настанка бе-

дема, али је као велики материјал био употребљен продужни цементни малтер²⁷.

На крају напомињемо да је код приступа пуној реставрацији која се већ дуго низ година није примењивала на Тврђаву, пресудан био и став стручне Комисије која је веома мериторно могла да одреди озбиљност пројекта и оправданост разлога²⁸.

Данас се при улазу у Горњи град са источне стране посетилац најве у средњовековном амбијенту какав су ретки на Тврђави (сл. 6).

Слобна силуета Тврђаве обogaћена је обновљеним елементима. Код њеног већег осветљавања у пројекту декоративног осветљења требало би да буде уклоњен овај део. У коначној презентацији осветљавања и спуштања терена на платоу обавезно се мора омогућити да посетилац може проћи шетницом на белему, да кроз отворе између зубаца доживи визуру према рекама и преко њих. Обновом дрвене галерије, шетница би могла бити израђена у приближно првобитни облик, без бојазни да ће се направити веће грешке при њеној обнови.

26. М. Димитријевић, Статичко-конструктивни проблеми заштите градитељског наслеђа, издао Архитектонски факултет у Београду, 89.

27. Осим конзервације остатака каструма под окриљем 2 Северноисточне бедеме Горњег града од стране Самосталне издршке радње М. Милошевића, остале радње је реализовала грађевинско оперативна Завода за заштиту споменика културе града Београда. Руководилац арх. Р. Ђоковић.

28. Комисија за заштиту и уређење Београдске тврђаве именована је од Скупштине града Београда. Председник Комисије Др Ј. Калаћ Мирковић.

R e s u m e

*Mila Vidović*A CONSERVATIONIST APPROACH TO
THE RESTORATION OF THE UPPER
TOWN OF BELGRADE'S FORTRESS

The walls of the Upper Town of Belgrade's fortress date from the XV century. The north-eastern and the north-western wall partly cover the remains of the fortified military camp of ancient Singidunum. The medieval fortress and fortified settlement were partly encircled by Baroque fortifications raised in the XVII and XVIII century at which time this complex received an exclusively military function.

This paper offers an explanation of the method of conservation applied in the presentation of the remains of the Roman castrum beneath the medieval walls as well as in the restoration of the original shape of one segment of the north-western wall of the Upper Town. This silhouette includes an inner, taller, crenellated wall and an outer, lower, crenellated wall. Such forms are well

known in military architecture of the Middle Ages and are characteristic of the medieval fortress of Belgrade as a whole. Their vanishing in later reconstructions is all the more the reason for their restoration.

Restoration projects were made by architects and technicians employed at the Institute for the Protection of Monuments of the City of Belgrade and realized, beginning with 1970, by construction workers of the same institution.

Efforts have been made to follow the development of fortification of this monument, beginning with the Roman period, through the Middle Ages, to the reconstructions dating from the XVIII century the remains of which are the most numerous. This continuity of development has for long been insufficiently investigated.